

SADRIÂZAM ADNÎ MAHMUD PAŞA'YA AİT BİR TEDKİK MÜNASEBETİYLE

Doç. Dr. M. C. ŞEHABEDDİN TEKİNDAĞ

Ayasofya Müzesi Müdürü Sayın Bay Feridun Dirimtekin, Sadriâzam adnî Mahmud Paşa hakkında uzun bir makale neşretti (bk. İstanbul Enstitüsü Dergisi, c. IV, 1958, s. 167-190). Büyük bir iddia ile kaleme alındığı anlaşılan bu makale¹, gerek Babinger'i ve gerekse İslâm Ansiklopedisinde tarafımızdan yazılan "Mahmud Paşa"² maddesini³ tenkid etmektedir.

Şüphe yok ki, daha evvel yazılmış ilmî bir makalenin herhangi bir suretle gözden kaçmış olan hatalarını tesbit ve binnetice tashih etmek ve bu suretle de, tekrar da olsa, mevzuu yeni kaynak ve etüdlere istinâden yeniden işlemek, ilmî olmak şartile, faydalı, hattâ lâzımdır. Bu sebeple, Sayın Dirimtekin'in mevzuu yeniden ele almasını memnuniyetle karşıladık. Ancak, kendisine karşı hürmetim olup, evvelce İstanbul Enstitüsünden tanıdığım sayın Dirimtekin'in, son derece hüsnüniyet göstererek okumağa başladığım makalesinde, biraz ileride arzedeceğimiz izahattan da anlaşılacağı veçhile, bazı zuhüllerde bulunarak bir kısım türkçe kitaplardaki kayıtlardan yanlış mâna çıkarıp, pek malûm ve marûf kaynakların ihmal edilmesi ve kullanılan bir kısım eserlerin de yanlış okunması yüzünden, yanlış hükümlere varmasını Bizans tedkikleri ile meşgul olmasına hamlettim. Esas gayesinin, bizim Ansiklopedide münteşir "Mahmud Paşa" maddesinde bulunduğunu ileri sürdüğü "müphem malûmat"⁴ı tenkit etmek olduğu anlaşılan müellifin, ciddi bir tenkid ve tahlile tahammülü olmamakla beraber, Fâtih devri gibi bizi yakından alâkadar eden bir mevzuda, bilhâssa meşgul olup tedris faaliyetinde bulunduğumuz bir sahadaki etüdünün ilmî değerini belirtmek ve Fâtih Sultan Mehmed'in en namlı sadriâzamı Mahmud Paşa'nın hayatı ve eserlerini dolayısıyla de devrini yakından tanıtmak gayesi ile bu meseleyi bir kere daha ele almak lüzumunu duyduk.

* * *

S. 167: Mahmud Paşa'nın Sırbistan'daki Novo Brod (Novo Brdo olacak) kasabasında XV. asrın ilk rubunda doğduğunu kaydeden müellif, bu hususta hiçbir kaynak göstermiyor. Bizim bildiğimize göre, bu husûsu ilk defâ belirten Fr. Babinger, Fâtih'e tahsis ettiği eserinde (bk. Mahomet II. le Conquéran, Paris, 1954, s. 139), 1427 de Novo Brdo'lu Michel'in, bu kasabada Sırp bir kadınla evlendiğini tasrih etmiştir.

¹ Bu makale, İstanbul Enstitüsü Müdürü sayın hocam Nihat Sami Banarlı tarafından Hürriyet gazetesinde, medihkâr bir lisanla, tanıtılmıştır.

² İslâm Ansiklopedisi, cüz 71, 1956, s. 183-188.

Aynı sahifede, Mahmud Paşa'nın babasının Rum, annesinin Novo Brod'lu bir Sırp kadını ve 1 numaralı haşiyede Kalkokondyles (Chalkokondyles) e göre de, Bulgar olduğunu iddia eden müellif, bütün tarihlerin annesinin Sırp olduğunda müttelik olduklarını kaydediyor. Hemen bildirelim ki, müellif, peşin bir hükme varmak suretiyle hataya düşmüştür. Zirâ, biz, adı geçen makalemizde (s. 183), Martinus Crusius (bk. Turcograeciae, 1584, s. 21) un Mahmud Paşa'nın ana cihetinden Bizans'ın en büyük âilelerinden Marco Yagari'nin Sırbistan'da bulunan torunu olduğunu ve Trabzon İmparatoru David Komnenos'un baş mabeyincisi olup Mahmud Paşa'nın teyze-zâdesi olan meşhur âlim Georgios Amirutzes'in gene bu Yagari'nin torunu olduğunu tasrih ettiğini belirtmiş, gene aynı yerde Kritovulos'un da (bk. Târih-i Muhammed-i Hân-ı Sâni, trc. Karolidi, TOEM, 1328, s. 192), Mahmud Paşa'nın anne ve babasının muteber bir Rum âilesinden geldiğini tasrih etmiş olduğunu açıklamıştık (Mahmud Paşa'yı umûmiyetle Rum menşeli olarak kabul eden müellifler hakkında bk. N. Jorga, Histoire des Roumains, Bucarest, 1937, IV, 155). Arzettiğimiz bu malûmattan da anlaşılacağı üzere, bu husûsta bütün tarihçiler müttelik değil, müellifin iddiası hilâfına, bilâkis, mütehalifdirler.

Gene aynı sahifede Hadikatü'l-Vüzerâ'dan nakil yapan müellif (not. 1), mezkûr eserin sahibi Osman-zâde Tâib'in yanlış olarak, Mahmud Paşa'nın annesinin asıl olduğunu yazdığını kaydederse de, biz, mezkûr eserin Mahmud Paşa'ya hasredilen sahifelerinde (bk. İstanbul, 1271, s. 9-10) yalnız annesinin asıl olduğuna değil hattâ annesinden bahseden tek kelimeye dahi tesadüf edemediğimizi burada belirtmek isteriz.

Bundan sonra Mahmud Paşa'nın baba tarafından Bizans'da XI-XIII. yüzyıllarda hüküm sürmüş olan Comnenos âilesinin Angelos kolundan geldiğini belirten müellif, bu hanedanın Epir despotluğu soyundan gelen muntazam bir şeceresinin tesbitinin imkânsızlığını belirtiyorsa da, bermutat, kaynak veya herhangi bir esere atıf yapmıyor. Halbuki, biz, bu husûsu Ansiklopedide mufassalan tafsil etmiş ve "babasının Sırp despotu Angelos âilesinin Teselya kolundan gelmiş olması ihtimali kuvvetlidir" dedikten sonra referans olarak Babinger (s. 139) i göstermiştik.

Bu izahattan sonra, makalenin asıl yazılma sebebi üstünde biraz durmamız icap eder. Zirâ, müellif, mezkûr makalesinde: "F. Babinger'in, Fâtih Sultan Mehmed ve zamanı (sahife numarası verilmiyor) isimli kitabında, kendisinin, Epir'in son Hıristiyan despotu Alexi Ange Philanhopéene veya kardeşi veya oğlu Manuel neslinden geldiğini ileri sürmüş olduğunu" söyledikten sonra "bu gayet müphem malûmat İslâm Ansiklopedisinde "Mahmud Paşa" maddesine aynen nakledilmiştir" iddiasında bulunuyor. Üzülerek bildirelim ki, müellifin bu iddialarına esas teşkil eden ve Babinger tarafından yazıldığı bildirilen "müphem malûmat" İslâm Ansiklopedisinde "Mahmud Paşa" maddesinde münderic değildir! Filvâki, bilâhare neşredilmek üzere İstanbul Enstitüsüne verdiğim mufassal makalede bu husûsa dâir kayıtlar varsa da, İslâm Ansiklopedisindeki mezkûr makalede, mehz tasrih etmediği cihetle, Babinger'in bu mütalâasına yer vermemiştik.

Müellifin yanlış oldukları açıkça anlaşılan bu izahatından sonra Mahmud Paşa'nın babası hakkında yazılan Menâkibnâmeler mevzubahis ediliyor ve aynen şöyle deniliyor: "Arzedilen şu malûmata nazaran, Mahmud Paşa'nın vefatından

sonra yazılan (Menâkib-i Mahmud Paşay-ı velî) isimli kitapta babasının kasap olduğu ve kendisinin râhip olduğu hakkındaki kayıtların hakikatla bir alâkası yoktur (Üniversite küt. T. 2425)³. Makalemize müsteniden verildiğini tahmin ettiğimiz bu mütalâanın aslı şudur. “Mahmud Paşa’nın ölümünden sonra yazılan Menâkib-nâme’nin⁴ (bk. Menâkib-i Mahmud Paşay-ı velî, Üniversite Ktp. TY, nr. 2425, s. 3) babasının kasap, kendisinin de râhip olduğunu iddia etmesi, umûmiyetle, Mahmud Paşa ile Kasab-zâde Mahmud Bey’i birbirine karıştırmamasından ileri geliyor (bk. madde: Mahmud Paşa, ayn. yer, s. 183, burada kaynaklar gösterilmiştir).

Gene üzülerek îtiraf etmek mecburiyetindeyiz ki s. 169 da, Mahmud Paşa’nın esâreti meselesini halletmek üzere mürâcaat ettiği Şekayik tercümesini (trc. Mecdî Efendi, İstanbul 1269, s. 167 v.d.) yanlış anlıyan müellifin, ayrıca baktığı Hamîner’de (Devlet-i Osmaniye Tarihi, trc. M. Ata III, s. 19), söyledikleri gibi “Mahmud Paşa’nın Türk suvarileri ve ümerâdan Mehmed Ağa tarafından satın alınma keyfiyeti” mevcut değildir. Müellifin bu mütalâası, görüldüğüne göre, makalemize istinat etmektedir. Nitekim, biz, Chalkokondyles’in verdiği tafsilâtın (bk. L’Histoire de la décadence . . . trc. B. de Bourbonnois, Paris, 1620 I, 246), Şekayik tercümesi (s. 176) ile Âşık Çelebî (bk. Tezkire, Üniv. Ktp. Türk. Yazm. nr. 2406, var. 215a) de, bâzı küçük farklarla, birbirinden ayrılmakla beraber, aynı esasa dayandığını belirtmiş, bu müelliflere göre, Mahmud Paşa’nın annesi ile birlikte Novo Brdo’dan Semendire’ye giden yol üzerinde ümerâdan Mehmet Ağa tarafından esir edildiğini izah etmiştik.

S. 169: bermutat, kaynak gösterilmeden Mahmud Paşa’nın saraya takdimi bahis mevzuu ediliyor ve Mehmed Ağa’nın Mahmud Paşa’yı II. Sultan Murad’a hediye ettiği ve diğer bir rivâyete göre de Sultan Murad’ın, Mahmud’u, oğlu Sultan Mehmed’e hediye ederek iki gencin beraber büyüdükları bildiriliyor. Mehmet Ağa’nın himayesinde tahsiline başlayan Mahmud’un, şüphesiz, bu zatın nüfuzu sayesinde Murad II.’a takdim olunduğu akla gelirse de, müellifin istifâde ettiği anlaşılan Şekayik müellifinin (s. 177), Murad II.’in Mahmud’u şehzâde Mehmed’in maiyetine verdiğini kaydetmesinin tarihi hakikat ile hiçbir alâkası yoktur. Nitekim, bu husûs, Mahmud Paşa’nın muhasebe evkafını gören Âşık Çelebî tarafından da belirtilmektedir (bk. var. 214b).

S. 170: Mahmud Paşa’nın Fâtih’in cülûsunu müteâkip kapucubaşı (!) olduğuna kaydeden müellifin, bu rütbeyi (!), o devir için mevcut olmadığına göre, neye istinâden kabul ettiğini anlıyamadık. Burada kasdedilen rütbe Hadikatü’l-Vüzerâ (s. 9. krş. Isl. Ans. madde: Mahmud Paşa, s. 184) da zikredilen “Ocak-Ağalığı” rütbesidir.

³ Tırnak içinde alınan parçalarda sayın müellifin imlâ, noktalama ve diğer husûsiyetleri aynen muhafaza edilmiştir.

⁴ İstanbul kütüphanelerinde bu kabîl pek çok Menâkibnâme’nin mevcudiyetine burada işâret etmek isteriz. Msl. bk. Millet ktp. Ali Emiri, nr. 6/1, 43/3, 1136; Bağdath Vehbi, 2187/3. Ayr. bk. Tevârih-i Merhum Mahmud Paşa (bk. W. Pertsch, Türkische Handschriften, Berlin, 1889, s. 2, no 1⁶; s. 46, no 20⁹).

Gene aynı sahifede, müellif, Mahmud Paşa'nın Edirne sarayındaki tahsili gibi bundan sonra sarayda işgal ettiği mevkieler hakkındaki bilginin noksanlığına işâret ettikten sonra "herhalde vasiyetnâmesindeki kayda nazaran, saraya bir at, bir kılıç ve 500 akça (!) ile geldiğine nazaran, bu intisâp keyfiyeti pek küçük iken olmamıştır" mütalâasında bulunuyor. Bu satırları, bilhâssa not 13 de "Mahmud Paşa'nın vasiyetnâmesi" adlı kısmı okuyan bir kimse bizzat Mahmud Paşa tarafından telif olunmuş bir vasiyetnâmenin bulunduğunu, müellifin de bir usul hatasına düşerek bunun değerini belirtmeyi ihmal ettiğini zannedebilir. Fakat hakikat hiçde böyle değildir:

İlk defâ Kınalı-zâde Hasan Çelebi (bk. Tezkire, Üniver. Ktp. Türk. Yazm. nr. 2525, var. 215b, str. 17-21) tarafından zikredilip, bilâhare makâlemizde de kullanılan bir kayıt (s. 187, str. 12), müellif tarafından değiştirilerek, müphem bir şekle sokulmuştur. Nitekim, biz, mevzubahis makâlemizde, Mahmud Paşa'nın, ölümünden evvel, vasiyetnâmesini hazırlıyarak, bütün umûrun pâdişahda olduğunu kabul ettiğini ve hiçbir şeyi bulunmayıp, pâdişah hizmetine bir at ve bir kılıç ve 1500 akça ile geldiğini, oğlu Mehmed Bey⁵ ile evkafını pâdişahın himayesine terk ettiğini, Kınalı-zâde Hasan Çelebi'ye istinâden, bir rivâyet olarak kaydetmiştik. Yoksa, böyle bir vasiyetnâme aslâ mevcut değildir.

Müellifin 1454 de yapılan birinci Sırbistan seferine dâir verdiği malûmatın lüzumsuzluğuna burada işâret ederek, onun, Mahmud Paşa'nın vezârete tâyini hakkında verdiği malûmatın İbn Kemâl (= Kemâlpaşa-zâde)in (bk. Tevârih-i âl-i Osmân, nşr. Ş. Turan, Ankara 1954, s. 114, str. 8-9) bir kaydına istinat ettiği anlaşılıyor: "Sâhib-i tedbir, vezir-i asaf nazar-ı ruşen Mahmud Paşa'ya sadaret verdi". Bunu "Sâhib-i sâ'ib-tedbir⁶ vezir-i Âsaf-nazir-i rûşen-zamîr Mahmûd pâşâ'ya vezâret virdi"⁷ diye okumak lâzımdır. Esasen Mahmud Paşa'nın vezârete nasbının Halil Paşa'dan sonra değil, Zağanos'un azlinden sonra, yani 858 (= 1454) de olduğunda mevzûk kaynaklardan birçoğunun birleştiklerini (msl. bk. İbn Kemâl, ayn. esr., s. 147; Neşrî, Cihannümâ, nşr. Fr. Teaschner, Leipzig 1951, s. 183; Kritovulos, s. 192; Chalkokondyles, I, 246; İdris-i Bidlisî, Heşt Bihişt, Ali Emiri Ktp. Farsça. Yazm. nr. 806, VII, var. 83b) burada açıklamak isteriz⁸.

Bununla berâber, îtiraf etmek icabeder ki, sayın müellifin, s. 171 de "sadareti ve itilâ devri" başlığı altında Djurdje Brcnovic (doğrusu: Georg Branković)in

⁵ Mahmud Paşa'nın oğlunun ismi vakfiyelerde Ali Bey olarak geçer. Bu zat Edirne'de Taşlık Medresesi veya Ali Bey Medresesinin kurucusudur. Bk. Başve-kâlet Arşivi, İstanbul vakıfları defteri, nr. 251, s. 109 v.d., 20 numaralı Tapu Defteri, s. 34 v.d. (Medresenin 890 seresi vakıfları).

⁶ Şerafeddin Turan, tenkidli transkripsiyonunda (bk. Ankara, 1957, s. 113, str. 8) bu kelimeyi unutmuştur.

⁷ Metnin aslı şudur: صاحب صایب تدبیر وزیر آصف نظیر روشن ضمیر محمود پاشایه

وزارت ویردی

⁸ Mahmud Paşa için yazılmış bir eser olan Dustûrnâme'ye göre (nşr. M. Halil, İstanbul, 1928, s. 103), Mahmud Paşa 859 seferinde (= 1455 ocak 21-şubat 19) vezir olmuştur. Bununla berâber, aynı müellifte, onun 858 (= 1454)de Umul seferinden sonra vezir olduğuna dâir bir telmih vardır. Bk. s. 97.

talebi üzerine yapılan sulhden bahsederek, Macar saltanat nâibi Yanoş Hunyadi'nin yaptığı kış seferi dolayısıyla, yeniden harb başladığı ve sadrîâzam sıfatı ile bu sefer esnasında Fâtih'in maiyetinde bulunduğuna şüphe olmayan Mahmud Paşa'dan bahsedilmediğine işaret etmesi yanında 1455 de Dukas'ın, Midilli prensi Doria Gattilusio ile birlikte senelik haraç ve hediyeleri takdim üzere Fâtih'in karar-gâhına geldikleri zaman vezirîâzam Mahmud Paşa ve ikinci vezir Seyyid-i Ahmed Paşa (!) ile görüştüklerini kaydetmesi, yerinde olup, bizde eksik bırakılan bir kısım tamamlamaktadır.

S. 171: Mahmud Paşa'ya, dayı Karaca Bey'in yerine ikinci bir vazife olarak Rum-ili Beylerbeğliğinin de verilmiş olduğunun bilindiğini söyleyen müellif, 24 numaralı notta: "Tevkiî Mehmed Paşa tarihi varak 58 de Rum-ili Beylerbeğisi kazasker olmuştur, diye bir kayıt vardır. Bu da Mahmud Paşa'nın aynı zamanda iyi bir din âlimi olduğunu gösterir. Şüphesiz bu vazife muvakkat bir zaman içindi" mütalâasında bulunuyor.

Açıklanması ihmal edilen husûslardan sarfınazar müellifin serdettiği bu mütalâa çok müphemdir. Biz, Mahmud Paşa'nın Beğlerbeğliğinden bahsederken şu noktanın da düzeltilmesi icabeder diyerek Dayı Karaca Bey'in, Belgrat muhasarasında (1456) şehit düşünceye kadar Beğlerbeği olduğunu nazarı itibara alarak (bk. Tevkiî Mehmed Paşa, *Tevârihü's-Selâtinî'l-Osmâniya*, trc. M. Halil, TTEM, 1340, s. 147), Mahmud Paşa'nın Beylerbeği olmasını⁹ Oruc Bey (Tevârih-i âli Osmân, nşr. Babinger, Hannover 1925, s. 72) ile Chalkokondyles (I, 252)in de teyit ettikleri gibi, Belgrat muhasarasından sonra kabul etmiş idik (krş. İbn Kemal, s. 147; Âşık Çelebi, var. 214b). Ayrıca, küçük Nişancı Ramazan-zâde Mehmed (Tarih, İstanbul 1279, s. 162)in, Mahmud Paşa'nın aynı zamanda Kazasker olduğunu tasrih ettiğine işaret ederek, bunun, Menâkibnâme'de bulunan bir kayda istinat etmesinin çok muhtemel olduğunu, çünkü, onun, Kazasker Ali Efendi (ihtimal Mahmud Paşa'nın 878/1473 de vakfiyesini tanzim eden Kazasker Mevlâna Ali b. Yusuf el-Fenârî'nin hacca gitmesi üzerine, yerine muvakkaten tâyin edildiğini gene Menâkibnâme'deki bir kayıddan (bk. Ali Emiri Ktp. Tıp kitapları, nr. 43, var. 50a) istihracen bildirmiştik. Bu husûsun bu şekilde düzeltilmesi icabeder, kanaatindeyiz.

S. 172: 1458 baharında Mora üzerine yapılacak harekâtın idâresini bizzat deruhte eden Fâtih'in, Sırbistan seferine Mahmud Paşa'yı memur etmesini söyleyen müellif: "Mahmud Paşa Rumeli Beylerbeği sıfatı ile Rumeli askerini toplamış buna kendi kapu halkını ilâve etmiş ve pâdişah tarafından kendi emrine verilen 1000 yeniçeri ile beraber Sırbistan'a girmiş, kısa bir zaman Resava, Emöl (= Omol, Omolridon olacak), Save, Kroçevaç (Kruşevac=Alacahisar), Jasava'yı işgal ederek Semendire'yi muhasara etti. Mahmud Paşa vakit gayıp etmek istemediğinden muhasarayı kaldırdı. Belgrad kalesinin havalisini takviye etmişti" şeklinde ber-mutad, malûm bir meseleyi mübhem, âdetâ, meçhul bir hale sokmuştur. Gerek İbn Kemâl ve gerekse Enveri'den nakiller yaptığı anlaşılın müellif (not. 29),

⁹ Mahmud Paşa'nın Rum-ili Beğlerbeğliği zamanına âit verdiği berât hak. bk. Fâtih Defteri, Tapu Defteri, nr. 7, s. 142.

“Belgrat kalesinin havalisini takviye etmişti” cümlesi ile neyi kasetmiştir, belli değildir. Bütün kaynaklarda açıkça görüldüğü veçhile burada bahis mevzuu olan Belgrat karşısındaki “Havâle kalesi (Güzelce-Hisar, inşası: 1456)”dir. Müellifin, gerek Enverî ve gerekse İbn Kemâl'deki kayıtlara pek fazla ehemmiyet vermediği anlaşılıyor. Her iki metnin karşılaştırılması bu husûsta bize bir fikir verebilir:

Enverî, s. 103: « وار حواله درلر اكا نو حصار »
« آن داخی الدی قلدی کار زار »

İbn Kemâl, s. 153: ¹⁰ « وارد ديارده اشتهاری وارد »

S. 174: müellif, Jireček ile Zinkeisen'in metinlerinden anladığına göre ‘kırالیçe Helena'nın hileye mürâcaat ederek voyvoda Mikhail (Michael olacak!)i tevkif ettirip Macaristan'a sevkettiğini kendisine Sırbistan meselesinin halli vazifesi verilen Mahmud Paşa'nın Semendire önüne gelerek kaleyi kuşattığını ve hazinesini alan kırالیçenin, serbest çıkmak şartıyla, kaleyi 20 Haziran 1459 da teslim ettiğini” söylüyor. Halbuki her iki müellif, tamamilen bunun aksini ifade etmektedirler. Çünkü:

Zinkeisen, bu mesele hakkında Mahmud Paşa'dan bahsetmediği gibi (bk. Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa, Hamburg, 1840 II, 116), müellifin mürâcaat ettiği Jireček'de, bu hâdiseden bahsederken Mehmed'in (tabii Fâti'h'in) Sofya'dan bir mâniaya maruz kalmadan, Semendire'nin kale ve burclarına yaklaştığını, şehrin, 20 Haziran 1459 çarşamba günü, hiçbir mücâdeleye girişmeden, teslim olduğunu, açıkça, bildirmektedir (bk. Geschich. d. Serben, Gotha 1918, II, 215, str. 11). Biz ise, Ansiklopedide (s. 185) bu husûsu açıkça izah etmiş ve bir kısım kaynakların, yanlış olarak, 864 (= 1459) senesinde, Semendire (Sémendria)nın zaptı ile neticelenen Sırbistan seferini Mahmud Paşa'nın idâre ettiğini gösterdiklerini (msl. bk. Hammer III, 38); halbuki, Dursun Bey (s. 96) ile İdris-i Bitlisî bu seferi bizzat Fâti'h'in idâre ettiğini söyledikleri gibi Pesty Frigyes'in eserinde de (bk. Brankovics György, Budapest, 1877, s. 56) bu cihetin teyit edilmiş olduğunu belirtmiştik (ayr. bk. Zinkeisen II, 116; Jireček, ayn. esr. II, 215; L. von Thalloczy, Studien zur Gesch. Bosniens und Serbiens, Leipzig, 1919, s. 96 v.d.).

Aynı sahifede 863 (= 1459)da Mora'ya giderek Gördes (Korint olacak!)i zabtedip pâdişah gelene kadar Mohlib (Muhli=Mouhli olacak!) ve sâir kaleleri zabtetmesini müteâkip Patras'a teveccüh eden Mahmud Paşa'nın bu harekâtı hakkında müellifin verdiği referans (not 36) meyanında isimsiz olarak zikrolunan Tarihi Selâtin-i Osmaniye (aynen böyle! var. 14. Ayasofya kütüphanesi nr. 3204) adlı eserin mahiyeti nedir? kimin tarafından yazılmıştır? sualine cevap vermemiz gerekiyor.

Hemen söyleyelim ki bu eser bugün Ayasofya kütüphanesinde mevcut olup, 3204 numarada mukayyet bulunan Karamânî Mehmed Paşa'nın, Tevârihu's-Selâtin-i-Osmâniye adlı eserinden başka bir şey değildir (tafsilât için bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, İsl. Ans. madde: Karamânî Mehmed Paşa). Mevzubahis

¹⁰ Uzun zaman mukavemet eden kalelerin yanına, abluka maksadıyla, havâle kaleleri yapılması husûsunda bk. İsl. Ans. madde: Mehmed II, s. 518.

14. varakda yalnız, tabii arapça olarak: “(Fâtiḥ) ikinci kere Mora’ya gitti, bu 863 de vukua geldi” kaydı bulunup ¹¹, Mahmud Paşa’dan bahseden satır yoktur. Esâsen, Karamânî Mehmed Paşa tarafından pek kısa yazılan bu bahis, Amasra’nın zaptından sonraki hâdiselere âittir.

Dursun Bey’den alınan malûmata gelince : Buradaki malûmat, müellifin 864 (= 1460) de açılan Mora seferi dolayısıyla verdiği izahata tekabül etmemekte, Mora despotu Demetrius (Démétrius veya Demetrios)un ismi, evvelâ doğru yazıldığı halde, dört satır aşağıda Dimetrios şeklini almaktadır. Aynı şekilde Katavulinos’un doğrusu Thomas Katavolénos olacaktır (bk. İsl. Ans. madde: Mahmud Paşa. Krş. Zakythinos, le Despotat Grec de Morée, Paris 1932, I, 268).

S. 175 : Mora’da, Venediklilerin teşvikleri üzerine, isyan eden Rum şahirleri gibi, 868 (= 1464) de 110 gemi ile ¹² Midilli’ye karşı hareket eden Mahmud Paşa hakkında izahat verilerek suretiyle annakronizm yapıyor.

Aynı sahifede, Amasra (= Amastris)nın zaptı için yapılan harekât esnasında 150 parçalık bir donanma ile hareket ederek şehri denizden muhasara eden Mahmud Paşa’nın mezkûr kalenin sukutunu temin ettiğini kaydeden müellif, bu husûsu teyit için İbn Kemâl (s. 193-196), Dursun Bey (s. 176) ve Neşri (739-740)yi işhâd ediyor.

Burada şunu belirtmek icabeder ki müellifin bu husûsta kullandığı mezkûr kaynakların hiçbirinde Mahmud Paşa’nın 150 gemiden mürekkep bir filo ile hareket ettiğine dâir bir kayıt bulunmadığı gibi, İbn Kemâl’de (s. 183; 193 değil) mezkûr: “Mahmud Pâşâ gemiler tonâdûb deryâdan gitti” cümlesi istisna edilecek olursa, Dursun Bey’de (s. 96; 176 değil) gerek 150 gemi adedi gerekse Mahmud Paşa’nın ismi zikredilmez. Başta Aşık Paşa-zâde olmak üzere, İdris-i Bidlisî, Dursun Bey ve Sa’deddin donanma adedi ile Mahmud Paşa’dan bahsetmezler. Müellifin bu mutalâasının da makalemize istinat etmesi çok mümkündür (bu kayıt Hammer’de mevcuttur. Bk. III, 57. Amasra’nın alınması hak. bk. Neşri, s. 190; İbn Kemâl, s. 185; Hadîdî, Tevâriḥ-i âl-i Osmân, Türk. Yazm. Üniv. Kpt. nr. 1268, var. 126^b Krş. İsl. Ans. madde: Mahmud Paşa, s. 185).

Esâsen, müellif, makalemizde, Mahmud Paşa’nın Sinop’un zapt ve istilâsı ile neticelenen harekâtı idâre etmesi yanında, İsfendiyaroğlu İsmail Bey’in teslimi meselesini halli sırasında nasıl bir nüfuza sahip olduğunu belirtmek maksadile Neşri’den almış olduğumuz: “ol vakit Mahmûd Pâşâ evc-i rif’atda idi; göyâki, pâdişah saltânâtı anâ ısmârlâyıb, kendüsi fâriğ olmuşdı” (Krş. İsl. Ans. madde: Mahmud Paşa, s. 185, str. 3-6, sütun: 2) şeklindeki ifâdemizi de benimsemiş görünüyor (bk. s. 176, str. 8-10. Burada Neşri’nin Köymen-Fâik Reşid tarafından yayımlanan metini kullanılıyor, II, 742).

S. 176: müellif, Trabzon seferi dolayısıyla bahis konusu edilen Koylu-Hisar kasabasının ismini Kovilhisar (aynen böyle!) şeklinde okuyor. Halbuki, müellifin

¹¹ Fâtiḥ’in ikinci Mora seferine âit mufassal malûmat için bk. Zakythinos, ayn. esr. I, 267 v.d., 285 v.d.

¹² Müellifin not 41 de zikrettiği Hammer (III, 88; 87 olacak)de, gemi adedi bildirilmemiştir. Krs. İsl. Ans. Madde: Mahmud Paşa, s. 186.

bilhâssa mürâcaat ettiği Giese neşri Âşık Paşa-zâde'de harekeli olarak قُوْبِلِي şeklinde kaydedilen bu kelime (bk. Tevârih-i âl-i Osmân, s. 147, str. 15)' bugün Koyul-Hisar şeklinde ise de (bk. İsl. Ans. madde: Koyul-Hisar), kaynaklarda bazan Koyunlu-Hisar fakat umûmiyetle Koylu-Hisar şeklindedir (bk. Kâtip Çelebî, Cihannümâ, s. 424. Krş. A. D. Mordtmann, Annotolien, nşr. Babinger, s. 448).

S. 177: Vlad Draukul (Vlad Dracul III, 1456-1476 olacak) a karşı girişilen savaşlar tetkik ediliyor ve Osmanlıları mağlûp ederek, Mahmud Paşa ile İshak Paşa'nın çadırları yanına kadar gelen Drakul'un, Osmanlıların mukabelesi üzerine çekildiği kaydedilerek aynen şöyle deniliyor: "Ertesi günü kendisini tâkip eden Osmanlı suvarisi, 1000 kişi kadar öldürdüler".

Hemen bildirelim ki sayın müellifin bütün bu söylediklerinin, bu husûsu tevsik etmek üzere mürâcaat ettiği Hammer (XIV, 72 değil, III, 70 olacak), İbn Kemâl (s. 217), Chalkokondyles (211-215) ve Dukas (trc. Mirmiroğlu, İstanbul 1956, s. 211) de verilen malûmatla alâkası yoktur. Çünkü, kendilerinin bu mütâlâalarına esas teşkil eden Hammer (III, 70), Mihaloğlu Ali Bey'in akıncıları ile düşmanı tâkip ederek 1000 esir ile avdet etmesi üzerine, Fâtih'in bu esirleri oracıkta idam ettirdiğini bildirdiği gibi, İbn Kemâl, Mihaloğlu Ali Bey tarafından getirilen "iki bin yediyüz" esirden bahseder (s. 224, 225; 217 değil); Dukas'da ise, Osmanlı suvarisinin bu icraâtına dâir bir tek kelime yoktur. Esasen, seferin, bu eserde, tamameyle yanlış kaydedildiği hususu, daha evvel, Dukas'ın tercümesini tetkike memur edilen müellif tarafından da itiraf edilmiştir (bk. s. 213, not 1).

Aynı sahifede Midilli'nin zabtı hâdisesi tetkik ediliyor. Mürâcaat ettiği kaynaklarda kâfi malûmat bulamıyan müellif, Dukas'ın bu husûsta verdiği izahatı esas alarak, bu hâdisenin tafsilâtını yazmağa çalışmıştır: "866 (aynen böyle) da¹³ Midilli'nin zaptı bahis konusu olunca, bu işe gene sadrîâzam Mahmud Paşa memur edilip, Fâtih, adanın karşısındaki Anadolu sahiline gelerek harekâtı, oradan tâkip etti. Kale 27 gün muhasaradan sonra, zabtedilip Fâtih son günü adaya geçmiş, şehrin tesellümünü müteakip tekrar Anadolu'ya dönmüştü".

Bu husûsta Dukas (trc. s. 215; s. 213 olacak) ı işhâd eden müellifin, yukarıdaki satırları mezkûr kaynakdan ne suretle tesbit ettiğini anlıyamadık! zirâ, mezkûr eserde, kalenin 27 günlük muhasarasından bahseden satırlar mevcut olmadığı gibi, Fâtih'in gelerek şehri teslim alması keyfiyeti de aslâ mûnderic değildir; eser: "Kale içinde bulunanlar bu hali görünce..." satırı ile hitama ermektedir (bk. trc. s. 213. Esas metinle krş. Ducas, Historia Byzantina, nşr. I. Bekkerus, Bonnae, 1834, s. 346: ὁρῶντες οὖν ὅτι ἐν Ἰόζ...). Filhakika, tercüme edilmiş metne müellif, menşeyini bildirmeden, bazı ilâvelerde bulunmuşsa da, bunların da bahis mevzuu mesele ile hiçbir alâkası yoktur.

Öyle anlaşılıyor ki bir kısım kaynaklara göre zorla (msl. bk. Dursun Bey, s. 112), diğerlerine göre de amanla alınan kale (19 eylül. bk. Ducas, Bonnae nşr.

¹³ Dukas'da 866 (1462 olacak) rakamı aslâ bahis konusu olamaz. Tercümede de zikrettikleri gibi (bk. s. 213), rumca tarih 6971 olup, 1462 ye tekabül etmektedir. Sırası gelmiş iken söyliyelim ki Leunclavius gibi Cantimir'de hicri tarihi kullanır.

s. 346, 511; Kritovulos, s. 162; Âşık Paşa-zâde, s. 163; Târih-i âl-i Osmân, Türk Yazm. Revân-Topkapu Sarayı Ktp. nr. 1099, var. 93; Kıvâmî, Fetihnâme-i Sultan Mehmed, nşr. Babinger, İstanbul 1955, s. 152) hakkında, müspet hiçbir malûmat veremiyen müellif, Mahmud Paşa'nın fetihden sonraki durumu hakkında da sü-kûtu ihtiyar ediyor. Halbuki Niccolo Gattilusio'yı esir alarak Fâtih'e gönderdikten sonra, adadaki ganâimi Fâtih'in emri ile, defter tutmak suretiyle, zabteden Mahmud Paşa (bk. Neşri, s. 196; Âşık Paşa-zâde, s. 163), adanın idâresi bakımından lüzumlu muamelâtı da ikmal ederek (bk. Kritovulos, s. 163; Hadîdî, var. 133^b. Krş. Leonardus Chiensis, De Lesbo a Turcis Capta epistola, nşr. C. Hopf), idâresini kendi adamı 'Alâü'd-Dîn 'Ali el-Bistâmî'ye vermiştir (bk. Babinger, s. 256). Chalkokondyles, bu vazifenin Niccolo'ya verildiğini söylerse de yanlışır.

İşte müellifin bu gibi hususları da belirtmesi icabederdi.

S. 177 ve 178: 867 (= 1463) de vuku bulan Bosna seferini tafsile girişen müellif, diğer kaynakları bir tarafa bırakarak, bu mesele için Âşık Paşa-zâde'ye mürâcaat ediyor. Ancak, naklettiği metinden nasıl ve ne dereceye kadar istifade etmiştir, sualine cevap aranılabilir. Bunun için de alınan metnin bir satırını aşağıya dercediyorum: "... padişahın Mahmud Paşa'ya adabı (!) ve melâmeti (!) bu sebeptendi". 52 numara ile gösterilen not gibi bu 53 numaralı not da mezkûr kayıt yanlış okunmuştur. Doğrusu: "... Pâdişahın Mahmûd Pâşâ'ya gâzabı ve melâleti bu sebeptendi" olacaktır (bk. Âşık Paşa-zâde, s. 159).

Ayrıca, müellif, kiralın öldürülmesi için istenilen fetvâyı verdiğini zikrettiği Şeyh Ali Bestanî (aynen böyle!)nin kim olduğunu ve fetvâsının ne mahiyette olduğunu bildirmiyor. Bu noktalar hakkında biraz izahat verelim:

Bu zatın ismi müellifin zannettiği gibi Şeyh Ali Bestanî değil, biyografisinden de anlaşılacağı veçhile (bk. Cenâbî, el-'Aylemü'z-Zâhir, Arapça. Yazm. Nuruosmaniye Ktp. nr. 3100, II, var. 315^b. Krş. Brockelmann, GAL, 1949, II, 304) 'Alâü'd-Dîn Ali el-Bistâmî el-Herevî'dir. Mahmud Paşa daha önceden kirala aman vermiş olduğundan, bu ahdin bozulması bir içtihat meselesi olduğu cihetle (bk. İbn Kemâl s. 243), bu zat istenilen fetvâyı vermiş, hattâ daha ileri giderek cellâdlığı da bizzat kendisi yapmıştır (bk. Neşri, s. 198; İbn Kemâl, s. 243; Âşık Paşa-zâde, s. 159. Ayrıca bk. Sa'deddin, I, 496). Bu vakayı hüznün ile anlatan bir kısım müelliflerde (msl. bk. Târih-i âl-i Osmân, Revan Ktp. var. 94. Krş. Babinger, ayn. esr. s. 269 da Benedetto Dei'nin ifâdesi) kiralı bizzat Fâtih'in öldürdüğünü söylerler.

S. 179: 1464 deki Jajcza (Yayçe= Yaitse) muhasarası hakkında açıklanması ihmal edilen hususlardan sarfınazar, müellifin ileri sürdüğü mütalâa da yanlışır. Bizim bildiğimize göre, 1464 de, Yayçe (Kıvâmî'de doğru olarak: يَايِچَه) yi muhasara ettiği bir sırada, Macarların Izvornik (= Swornik) i kuşatmağa başladıklarını öğrenir öğrenmez (bk. Neşri, s. 199; İbn Kemâl, s. 268; Tevârih-i âl-i Osmân, Türk. Yazm. Üniv. Ktp. nr. 3704, var. 109a), Sofya'ya çekilen Fâtih (Kritovulos, s. 177 de daima Yayçe önünde gösteriliyor), Mahmud Paşa'yı Macarlarla savaşta memur etmiş ve Mahmud Paşa kış ortasında Izvornik üzerine yürüyerek Macarların düşmanı Martolos (bunlar hak. bk. R. Anhegger, Martoloslar hakkında, TM, VII-VIII, 1942, s. 282 v.d.) lar vasıtası ile, kaleyi mukavemete teşvik etmiş (seferde hazır bulunan Enverî, s. 105 v.d. Krş. İbn Kemâl, s. 270 v.d., Sa'deddin I,

507), Mihaloğlu Ali Bey ile, akıncılarını kaleye göndermek suretiyle, Macarları ric'ata mecbur ettiği gibi bu hezimetî müteâkip firar edenlere de yetişerek, onları Sava'ya kadar tâkip ettikten sonra, suyu geçmiş ve pek çok malzeme elde etmiştir (Tafsîlât için bk. Enverî, s. 106; Dursun Bey, s. 132; İbn Kemâl, s. 273; Kritovulos, s. 178).

Mahmud Paşa'nın siyasi hayatı yazılırken aslâ ihmal edilmemesi icabeden mühim bir kısım burada unutulmuş görünüyor. Makalemizde bilhâssa tebarüz ettirdiğimiz bu husûs hakkında, elimizden geldiği kadar, izahat verelim:

1467 (=871) de, Arnavutluğa girerek burada daimî ordukâhlar kurmağa başlıyan Fâtih (bk. Athanese Comnène Hypsilantès, des Affaires ecclès. et civil, après la prise de Constantinople, nşr. A. Dethier, Mon. Hung. Hist. XXI, 2e partie, s. 458. Krş. A. Gegaj, L'Albanie et l'invasion Turque au XVe siècle, Paris, 1937, s. 143), Rumeli askeri ile birlikte Mahmud Paşa'yı İşkodra'ya kadar göndermiş (bk. Dursun Bey, s. 137), mezkûr Paşa, Fâtih'in Dulkadroğlu Şehsuvar Bey'e yazdığı bir mektubun baş tarafında tasrih edildiğine göre, bu muntakayı yakıp, yıkarak birçok esirle avdet etmiştir (bk. Dursun Bey, s. 137; Kritovulos, s. 189; İbn Kemâl, s. 300). Mahmud Paşa'nın bu vakadan sonra Edirne civarında Sazlıdere'de bulunan hassı Has-köy'e çekildiği, onun 15 nisan 1467 tarihi ile Ragusa (=Dubrovnik)ya gönderdiği bir mektuptan anlaşılıyor (bk. Ciro-Truhelka, Dubrovnik Arşivinde Türk-İslâm Vesikaları, İstanbul Enstitüsü Dergisi, I, 1955, s. 51 v.d.).

Bu kısmın eksik bırakıldığına burada işâret ettikten sonra, müellifin s. 179 da "Sukutun başlaması" başlığı altında tetkike başladığı kısımda da, maalesef, hataya düştüğünü görüyoruz. Buna kendilerinin, muasır kaynaklara müessir bir surette nufuz edememesi, birçok metinlerin mânasını anlamaması, ayrıca, birçok ismi haslar hakkında bir fikir edinmeden, Karamanoğulları gibi bir sahada tetkikata girişmiş olması sebep olmuştur. Bu husûsta pek çok misâller verebiliriz:

Müellifin kaynaklardan anladığına göre "Pir Ahmed Bey, Karamanoğlu İbrahim Bey'in¹⁴ büyük oğludur; ikinci oğlu İshak Bey'e de Taş-il verilmiştir". Halbuki Kaynaklar tamamile bunun aksini ifade etmektedir. Çünkü:

Âşık Paşa-zâde de (s. 160): "ve büyüğü kim İshak'dur ol iç-il'de otururdu", Neşri'de (nşr. Köymen-F. Reşid, II, 770 v.d.): "ve hem cümlesinden İshak büyüğü" ifâdelerinden¹⁵ Pir Ahmed'in Karamanoğlu İbrahim Bey'in büyük oğlu olmadığı, büyük oğlu olan İshak Bey'e İç-il'in verildiği açıkça anlaşılmalıdır. Müteâkiben, "Kavala" şeklinde kaydedilen kale, vekayie muasır Hâmîdî (bk. Divân, nşr. İ. H. Ertaylan, İstanbul, 1949, s. 70) de Gevele (كَوَلَا) şeklinde harekeli olarak kaydedilirki bu okunuş tarzına Tevkiî Mehmed Paşa (ayn. esr. var. 15^b) gibi Âşık Paşa-zâde'de (s. 163) iştirak eder. Evvelce Babinger tarafından Kavalla tarzında okunmakta ısrar edilen (bk. Der Islam, 29, 1950, s. 301 v.d.) bu ismin, Ansiklopedideki okunuş tarzına burada işâret etmek isteriz.

¹⁴ Ölümü: Zilkade 868 (=Ağustos 1464). Bk. Halil Edhem, TOEM, sene: 3, 1328, s. 830 v.d., İ. H. Uzunçarşılı, Belleten, sayı: 1, 126; M. C. Şehabeddin Tekindağ, İsl. Ans. madde: Karamanlılar, VI, 325.

¹⁵ Aynı mealde bk. Dursun Bey, s. 122; Sa'deddin I, 511.

Bundan sonra çağdaş kaynaklara mürâcaat etmemekten ve mevzu ile alakalı belli başlı tetkikleri dikkatli bir şekilde tâkip etmemekten mütevellit bir hatâ ile "Mahmud Paşa'nın, 871/1467 (doğrusu: 872/1468)de İshak Bey'in ilticâ ettiği Lârende (=Karaman)ye gönderildiğini" kaydeden müellif, Hammer'e istinâden (III, 92): "mezkûr Bey'in mağlûp olarak kaçması yüzünden yakalanamadığı, belki daha şiddetle tâkip edilse idi yakalanabileceği "mütalâasında bulunuyor. Halbuki burada mevzubahis olan İshak Bey, 869 (=1464) yılında (Dursun Bey'de 868, s. 122) uzun Hasan nezdine kaçmış (bk. İbn Tağribirdî, Havâdisü'd-Duhûr, nşr. W. Popper, part 3, 865-874 A. H. Berkeley-California, 1953, s. 500; İbn İyâs, Bedâ'i ez-Zuhûr, nşr. Dr. M. Mustafa, Kahire, 1951, s. 154) ve 870 yılı muharreminde (=Ağustos-Eylül, 1465) de vefât etmiştir (bk. İbn Tağribirdî, ayn. esr. s. 581 v.d., es-Sehâvî, Vecîzü'l-Kelâm, Arap. Yazm. Köprülü Ktp. nr. 1189, var. 149^b; İbn İyâs, ayn. esr. s. 156. Krş. Adnan S. Erzi, Akkoyunlu ve Karakoyunlu tarihi hakkında araştırmalar, Belleten, XVIII, sayı: 70, 1954, s. 220, not. 59. Ayrıca bk. H. İnalçık, İsl. ans. madde: Mehmed II, s. 524. Osmanlı kaynaklarında ise, umûmiyetle, 869 senesi kabul ediliyor. Msl. bk. Âşık Paşa-zâde, s. 161). O halde mevzubahis seferin, İshak Bey'e karşı değil, 1465 senesi nisanından itibaren, Silifke kalesi hariç, Karaman tahtına geçtiği anlaşılan (bk. Adnan S. Erzi, ayn. makale, s. 219, not. 55 ve 56, burada kaynaklar gösteriliyor) ve tabiiyet şartlarına rağmen, Akkoyunlu ve Venedik devletleri ile (bk. Daru, Hist. de Venise, Bruxelles 1838, I, 259) ittifak akdetmekten geri durmayan Pîr Ahmed Bey'e karşı açıldığını katiiyetle söyleyebiliriz.

Müellifin, Karaman halkının tehciri gibi bu hareketi müteâkip vazifesi Rum Mehmed Paşa'ya ¹⁶ verilen Mahmud Paşa'nın ordusu Karahisar (=Afyon)a geldiği sırada tevsik edilemeyen bir rivâyete göre, çadırının başına yıkdırılması meselesi hakkında Hammer'den aldığı anlaşılan malûmat da yanlış nakledildiği cihetle, müphem bir şekil almıştır: "fakat seferin hitamında, 867 (872 olacak!) de Kara-Hisar'a gelince, Tatarlardan gelme bir âdeti ilk defâ Mahmud Paşa tatbik etti. Kendisi çadırdaki iken, çadırın iplerini kestirerek yıkdırdı" (bk. s. 180, str. 19-21). Bu satırları okuyan bir kimse Kara-Hisar'a gelen Mahmud Paşa'nın, Tatarlardan gelme bir âdeti ilk defâ tatbik ederek, çadıra girdiğini ve çadırın iplerini kestirerek yıktırdığını, zannedebilir. Halbuki, Hammer (III, 94), bu meseleyi gayet açık ve sade bir tarzda anlatmaktadır: "Tatarlardan kalmış olması lâzım gelen bu âdet o zaman Osmanlılarda birinci defâ olarak icra olunup ondan sonra sık-sık tekrar olunmuştur. Mahmud Paşa'nın çadırına girmesi üzerine, pâdişah, çadırın iplerini o surette kesdirdi ki, çadır, iltifâttan sâkit olan sadriâzamın başı üzerine düştü"¹⁷. Mahmud Paşa'nın azledilmesi sebepleri meyanında, ordu Afyon'a gelirken, Pîr Ahmed'in, çekilen Mahmud Paşa kuvvetlerinin gerisine taarruz ederek, ağırlıklarını yağma etmesini de (bk. İbn Tağribirdî, ayn. esr. 631 v.d. Krş.. H. İnalçık, İsl. Ans. madde: Mehmed II, s. 524) zikredebiliriz.

¹⁶ Biyografisi hak. bk. M.C.Ş. Tekindağ, İsl. Ans. madde: Mehmed Paşa, Rum.

¹⁷ Hakiki metin için bk. Âşık Paşa-zâde, s. 164. Krş. Sa'deddin, I, 512. Bu azil keyfiyeti Memlûk kaynaklarında da zikrediliyor. Msl. bk. İbn Tağribirdî, ayn. esr. s. 684.

Aynı sahifede not 60 ve 61 de gerek İbn Kemâl ve gerekse Dursun Bey'den alınan metnin dikkatli bir şekilde tâkip edilmemesinden doğan hatalara birçok okuma yanlışlıkları da ilâve edebiliriz. Meselâ, str. 1 de mezkûr "cibri itaâtan" kelimesinin "cenber-i tâattan", "anın sea'deti" kelimesinin ise "ânın şekaveti" şeklinde okunması icabeder (bk. Dursun Bey, s. 139).

S. 181: Eğriboz seferi adını verdiği kısımda Mahmud Paşa'nın siyasi hayatını yeniden ele alan müellif, Fâtih, "Eğriboz seferine karar verdiği zaman Mahmud Paşa'yı Gelibolu Sancak beyliğine ve deniz kumandanlığına tâyin etmiştir", müta-lâasında bulunuyor. Halbuki, bu tâyin keyfiyeti, evvelce tasrih edildiği veçhile daha evvel vukua gelmiştir. Nitekim, gerek İbn Kemâl (s. 293) ve gerekse Hadîdî (var. 140*), Karaman seferini müteâkip azledilip hassına çekilen mezkûr Paşa'nın, çok geçmeden, donanma kumandanlığına tâyin olunduğunu ve kendisine Gelibolu sancağı verilerek (1469 veya 1470 baharı), Osmanlı donanmasının islâhına memur edildiğini kaydederler¹⁸. Ayrıca, bugün Topkapı Sarayı Müzesinde mevcut bir vesika (nr. E. 10161 "Mahmud Paşa'nın çocukları tarafından pâdişaha sunulan arıza")¹⁹ da münderiç "... merhûm bâbâmız Gelibolu beği iken İğriboz seferine gitmeden evvel mezkûr vakf-ı âmdan hâric olan emlakini..." cümlesi gibi, Kıvâmî'nin aşağıdaki beyitleri de bu husûsu teyit etmektedir:

وَزَارَتَدَنَ آتِي عَزْل. اِتْدِ چُون شَاه
 كَلِيُولِي بَكِن اَيَلَادِي نَاكَاه
 دَكْز بُوَزِينَه چُون اُولدِي قَدُودَان
 حُكْم كُنْدَرْد بَرِيِيل آكَه سُلْطَان

S. 199

S. 181 ve 182: müellifin yaptığı gibi bir iki kaynakdan Eğriboz'un fethi ve Mahmud Paşa'nın bu fetihdeki rolü hakkında katî bir mütalâa ileri sürmek imkânsızdır. Çünkü, evvelce tarafımızdan tesbit edilen (bk. madde: Mahmud Paşa, s. 187), Bihîştî (var. 183*), Chalkokondyles (II, 110), Meâlî (Hünkârname, Farsc. Yazm. Topkapı Sarayı Müzesi, Ktp. nr. 1417, var. 9b. Ayr. bk. R. Anhegger, TD, sayı :1, 1949, I, 150), Dursun Bey (s. 140), Oruç Bey (s. 127), Neşrî (s. 203), İdris-i Bidlisî (VII, 122) gibi belli başlı kaynaklar yanında Sismondi (VII, 6) ve Kretschmayr (II, 376) gibi ilk kaynaklara başvurularak yazılmış tetkiklere mürâ-caat edilmeden bir neticeye varılamıyacağı aşîkârdır.

Şunu da açıklıyalım ki İbn Kemâl'in 1954 nşr.ni birdenbire terk ederek 1957 nşr.ni kullanan müellif, burada münderic transkripsiyonlu metni okuyamamıştır.

¹⁸ Biz onun Kapudan-paşa olarak, birtakım nizamlar vazedip, Osmanlı donanmasını da tensik ettiğini görüyoruz. Tafsîlât için bk. Babinger, ayn. esr. s. 332. Mahmud Paşa'nın donanma kumandanlığı hak. bk. Dursun Bey, s. 140. Krş. Hammer III, 102.

¹⁹ Nşr. Ç. Uluçay, Tarih Dünyası, IV, 1952, s. 1377.

Ayrıca müellifin mükerreren zikrettiği Venedik donanması kumandanı Nikola Canale'in doğrusu, Niccolo da Canale olacaktır.

Müellif, malûm bir iki eserden faydalanarak Eğriboz'un fethi şerefini sırf Mahmud Paşa'ya izâfe etmek istiyor; bu yüzden de mühim bâzı kayıtların bulunduğu habersiz görülüyor. Bir kısım müellifler tarafından da tekrar edilen bu malûmat tashihe muhtaçtır. Şöyle ki Eğriboz (=Negro Ponte)un fethi şerefinin Mahmud Paşa'ya değil, bizzat Fâtih'e âit olduğunu kaydeden muasır müellifler vardır (msl. bk. Hâmidî, Dîvân, s. 75 v.d., Kabûlî, Dîvân, nşr. İ. H. Ertaylan, İstanbul, 1948, s. 147 v.d., Mânevi, Eğriboz Fetihnâmesi, nşr. A. Ateş, Fâtih-İstanbul, I, sayı: 3-6, 1954, s. 291 v.d., Zeyl: Eğriboz fethine âit iki vesika, s. 303 v.d.). Öte yandan sefere bizzat iştirak eden Angioiello'da, bütün harekâtı idâre eden Fâtih'in "Gran Turco" rolü hakkında verilen malûmat (bk. Della Vita di Gio. Maria Angioiello et di un suo inedito manoscritto, Vicenza Mss. nr. 32. Bertoliana B. s. 22-27), sefer hakkında en mevsûk kaynaklardan sayılan Donado da Lezze (bk. Historia Turchesca, 1300-1514, nşr. I. Ursu, Bucureşti, 1910, s. 35 v.d.) gibi Dursun Bey tarafından da (s. 110-113. Krş. Kıvâmî, s. 207) teyit edilmektedir. Bu kaynaklarda Mahmud Paşa'nın ismi geçmez; Da Lezze'de zikredilen ismin Fetihnâmelerde de görülen Maccometto yani Mehmed Paşa olduğuna da ayrıca işâret etmek isteriz²⁰. Esâsen müellifin, kalenin Mahmud Paşa tarafından feth olunduğu mütalâasını ileri sürmesi (not. 70), Neşri'nin "ama Mahmud Paşa tarafı evvel koyuldu (II, 786-787)" cümlesine istinat etmesinden neşet etmiştir.

Fırsat düşmüş iken belirtelim ki Eğriboz'un fethinin garp dünyasında husule getirdiği heyecana muvazî olarak adayı para ile satın almak teşebbüsünde bulunan Venediklilerin (bk. Romanin, Storia documentata di Venezia, Venezia, 1913, IV, 350 v.d.), ajanları vasıtası ile, Gelibolu sancak beyi Mahmud Paşa'yı isyana teşvik etmeleri (bk. Kretschmayr, Gesch. von Venedig, Gotha, 1920, II, 379), tahkik edilmesi icabeder²¹.

Müellifin s. 183 de Uzun Hasan ile savaşın bahis konusu olduğu bir zamanda sadârete geçen Mahmud Paşa'nın Otluk-beli savaşındaki rolü hakkında Hammer' den neşet eden ve başka bir kaynak ile de tevsik olunmasına imkân bulunmayan izâhatı da tashihe muhtaçtır. Biz, burada, müellif tarafından yazılan cümlelerin gösterdiği üslûp husûsiyetlerine bakacak değiliz. Ancak, mürâcaat ettiği kaynakları ne dereceye kadar doğru kullandığını ve türkçe eserlerden ne derece istifâde ettiğini gösteren birkaç misâl vereceğiz; nitekim, Has Murad Paşa'nın ölümü üzerine, düşmanlarının Mahmud Paşa'yı tenkit etmelerini izâh eden müellif, Mahmud Paşa'nın cevabını Dursun Bey'den iktibas ederek aynen şöyle okuyor: "Barik baş ve dur endiş vezir kamil adı, bilurdiki bunun gibi leşker encüm kuruk asuman-ı şekva yaği memleket içinde çok yürüme hatadır hususakım hasım kavi ola. Pes bu latife-i rabbani müsteclebi fevzi mübin bildikip bu gururla mümkün-

²⁰ Tafsilât için bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, İsl. Ans. madde: Mehmed Paşa, Rum, cüz. 76, s. 595.

²¹ Eğriboz'un fethi hakkında bizim kaydettiklerimizden başka, görmediğimiz şu eserlere de bakmak icabeder: Giac. Pizzardo, La presa di Negroponte, nşr. Cigogna, Venez. 1844; Polidori, Arch. Stor. ital., Append, IX, s. 395.

dür ki hasım kenduyu kostere netaki hem oldu elkıssu çün düşmanla düğusu ve guşi hazır murad duracak yere geldiler ve yerinde bulamadılar; bir gazası nazari oldu. Bad galebei gurur bahş düşman tarafından esdi”. Aşağıya kaydedeceğimiz metnin karşılaştırılmasından da anlaşılacağı veçhile, bu okuyuş tarzının Osmanlıca ile hiçbir ilgisi yoktur: “Bârik-bîn ve dūr-endiş vezîr-i kâmilîdi bilürdi ki bunun gibi leşker-i encüm-gürüh-ı asmân-şukûh yâgî memleket içinde çok yürümek haţâdur husûsâkim hasım kaviy ola bes bu laţife-i rabbâniyi müsteclib-i fevz-i mübîn bildiki bu ğururla mümkündür ki hasım kendüyi göstere nitekim hem oldu elkıssa çün düşmenle döğüşü döğüşü Has Murad tıracak yere geldiler ve yerinde bulmadılar. Uğud ğazâsı nazîri oldı bâd-ı ğalebe-i ğurûr-bahş düşmen tarafından esdi (bk. Dursun Bey. s. 153)”. Yukarıda teferruata girilmeden verilen misâller, müellifin metinlerden istifâde şeklini meydana çıkarmıştır, zannederim. Mevzû-bahis metinde Has Murad’ın şehit olduğuna dâir sarahat bulunmasına rağmen, müellifin, onun kaçarken Fırat’ta boğulduğunu, gene Dursun Bey’e izâfe etmek suretiyle, ileri sürmesi, bizim bu düşüncemizde ne kadar haklı olduğumuzu ispat eder.

Bu arada, müellifin. Otluk-beli savaşında, pâdişah ile birlikte mevzide bulunan Mahmud Paşa’nın Rum-ili askerine kumanda ettiğini ileri sürmesi de kabili münakaşadır. Zirâ, Ansiklopedide münderiç makalemizde bildirdiğimize göre (s. 187, sütun: 1), Otluk-beli muharebesinde, Rum-ili Beğlerbeği Has Murad Paşa’ya terfik edilmek suretiyle, kendisine ikinci derecede bir vazife verilmiş bulunan Mahmud Paşa (bk. Da Lezze, s. 46), büyük bir dirayetle hareket ederek, Uzun Hasan’ın hilesini sezdiği gibi, Has Murad’ı da bu husûsta ikaz etmiş (bu. Da Lezze, s. 46; Dursun Bey, s. 152 v.d., Hadîdî, var. 147^a)²², Meâlî’ye göre (var. 29^b), onun ölümünden sonra da, Uzun Hasan’ın oğlu Uğurlu Mehmed ile savaşmış ve 11 ağustos 1473 çarşamba günü Üç-Ağızlı (=Tercan’da Başkend)da vukua gelen savaşta, Yarlġın bildirdiğine göre (nşr. R. R. Arat, TM, VI, 1939, 304), Davud Paşa kuvvetleri ile birlikte savaşmıştır.

Bu husûsun ehemmiyetini bu şekilde belirttikten sonra, burada bir husûsiyeti daha tebarüz ettirmek lâzımdır. O da dikkatsizlikten ileri geldiği anlaşılan yanlışlardır. Bunlardan birkaç misâl daha göstermek icabeder. Çünkü bir metin doğru okunmamış ise onun doğru anlaşıldığı iddia edilemez. S. 184 de Uzun Hasan’ın tâkip edilmesi hakkında ileri sürülen fikirleri münakaşa eden müellif, Dursun Bey’den aldığı metni aynen şöyle okuyor: “Sultan Ebûlfeţih’i muzaffer, fevz-i atıfetinden ol bed fi’lin âmelile bunca muimen (!) ve menumenat (!) paymal asker cerrari kital olmuş, diye...”. Bunu: “ve Sultan-ı ebû’l-fetġ-i muzaffer vufûr-ı ‘avâţından ol bed-fi’ilin ‘amelile bunca mü’minîn ve ‘mü’minât paymâl-i asker-i cerrâr [=kîtâl, Ayasofya nüshasında, ilâve] olmasûn deyû (s. 157)” şeklinde okuması icabeden müellif, ayrıca, İbn Kemâl’den aldığı metinde zikrettiği “hasaret sebili” mürekkep ismini de yanlış kaydetmiştir. Bunu “hasâret siyli” şeklinde olduğu gibi, kezâ “mesakin ve mesakini harab yeban edüp” cümlesini de “mesâkin-i mesâkin harâb-u yebâb idüb...” diye okumak lâzımdır (bk. İbn Kemâl, s. 401 v.d.).

²² Seferde bizzat bulunan Angiolello, Mahmud Paşa’nın Has Murad Paşa vakasında ihmalî olduğu kanaatindedir ki (bk. Da Lezze, s. 54, 63), muahhar müelliflerden Âlî’nin Kühû’l-Ahbâr’ında (bk. Üniv. ktp. Türk. Yazm. nr. 5961, var. 149^a) bu ihmal hakkında mübhem bâzı kayıtlar vardır.

Bundan sonra, Uzun Hasan seferinden ma'zûlen ²³ İstanbul'a avdet eden Mahmud Paşa'nın hassı Has-köy'e çekilmesi ve Şehzâde Mustafa'nın ölümü üzerine, tekrar İstanbul'a gelmesi sebebiyle tevkif olunarak Yedi-Kule'ye hapsedilmesi hakkında müellif tarafından verilen izahat, makalemizdeki kayıtlara istinat etmiş görünüyor. Ancak, müellifin yaptığı gibi Oruç Bey'in Tevârih-i Âl-i Osmân (nşr. Babinger, s. 129, 10)nundan "Mahmud Paşa'nın 17 ağustos 1472 de, Fâtih'in emri ile katledildiği" mânasını çıkarmak imkânsızdır. Zirâ, mezkûr eserin bu mevzu ile alâkalı kısmında: "Mehmed İstanbul'da Mahmud Paşa'yı katleyleti" ibaresi 876 (=1472) tarihinde değil, 878 (=1474) senesi vekayii arasında zikredilmektedir! Ölüm tarihinin, türbesinin kapısı üstünde bulunan kitâbesine nazaran 878²⁴; vekayînâmelere göre, 3 rebiulevvel veya 3 rebiulâhîr 879 tarihlerinden biri olduğu, bunların da 16 haziran 1474, 18 temmuz 1474 tarihlerine tekabül ettiği malûm olduğuna göre, müellifin verdiği tarihin kabulüne imkân yoktur.

Gene müellif "Mahmud Paşa'nın ölüm şekli (!) hakkında Tezkire-i Latîfi'deki kayıt doğru olmamak lâzımdır (Üniversite TY, nr. 2441, var. 170^b-171^b) "mütalâasında bulunuyor. Biz, müellifin bu husûsta da hataya düşdüğünü görüyoruz. Zirâ, bugün Üniversite kütüphanesinde mevcut olup, 2441 numarada mukayyet bulunan kitap Ahmed Resmî Efendi'nin "Târih-i Hülâsatü'l-I'tibâr" adlı kitabıdır ve mevzuumuzla hiçbir alâkası yoktur! O halde müellif hiçbir açıklamada bulunmuyarak Mahmud Paşa'nın ölüm şekli hakkındaki bu mütalâayı neye istinâden ileri sürdü? Hemen bildirelim ki kendilerinin bu mütalâalarına esas teşkil eden ve Lâtîfi'nin Tezkiresinde mezkûr bulunan ölüm şekilleri, bizim Ansiklopedide münderic makalemizden neşet etmektedir. Biz, makalede, ilk defâ olarak, "idamının boğdurulmak veya kollarından kan alınmak suretiyle olduğuna dâir rivâyetler için bk. Lâtîfi, Tezkire, Üniv. Ktp. Türkç. Yazm. nr. 2411, var. 171^a" şeklinde bir ifâdede bulunmuştuk; fikir tamamile bize âittir.

S. 185: Mahmud Paşa'ya Şehzâde Mustafa'nın bilinmedik bir tarzda zehirlenmesinin atfedildiğini²⁵ belirten müellif, Âlî (ayn. esr. var. 149^a, str. 22-24)den bir iktibasda bulunuyor: "Şehzâde birdenbire ölünce, bâzı müfsidin der ki, Mahmud Paşa zarafetle zehir içirdi deyu vahşet-i kadîmeye binaen madde-i asını zu'munca isbat eyledi. Bu fitnet-i kübera, vezir-i mezburun kanına kar-saz-i hafî olub...". Emsâli gibi yanlış okunan bu metnin aslı şudur: "Şehzâde-i mesfûr bağıteten vefât eyledi. Ba'zı müfsidin dirki, Mahmûd Pâşâ zarâfetle zehir içürdü deyü vahşet-i kadîmeye binâen müddeâsı zu'munca isbât eyledi; bu fitne-i kübrâ vezîr-i mezburun dahi katline kârsâz-ı hafiy olub...". Bu son misâl müellifin Türkçe eserlerden ne derecede istifâde ettiğini göstermektedir.

²³ "...Uzun Hasan seferinden ma'zûl gelicek..." bk. E. 10161 numaralı arıza. Krş. Ç. Uluçay, ayn. esr. IV, 1377.

²⁴ Kitâbenin nşr. E. H. Ayverdi, Fatih devri mimarisi, İstanbul, 1953, s. 185.

²⁵ Bu mesele hak. bk. Cevat Çelebioğlu, Konya vâlisi iken ölen Fatih'in oğlu Sultan Mustafa'nın sureti vefâtı hakkında mühim bir kayıt, Konya, sayı: 20-21, s. 1190 v.d. Mustafa Çelebî hak. bk. C. Baysun, İsl. Ans. madde: Mustafa Çelebî.

Bundan sonra, "Mahmud Paşa'nın şehâdetinin halk arasında fena bir tesir bıraktığına" işaret eden müellif "Fâtih ile maiyetinin bu fena tesiri izâle için onun hakkında yeni suçlar bulmak mecburiyetinde kaldıkları" iddiasında bulunuyor. Şüphe yok ki, Osmanlı tarihinin büyük şahsiyetlerinden biri olup, Fâtih'in muzaferiyetlerinin ve fütûhatının başlıca âmillerinden olan Mahmud Paşa'nın ölümü, halk tarafından pek ziyade sevilmiş ve velâyetine hükmedilmiş bir şahsiyet olduğu için, derin bir elemi mucip olmuştur. Ancak, Fâtih ile maiyetinin onun hakkında suçlar bulmak mecburiyetinde olmadıklarını burada belirtmek isteriz. Zirâ, halkın teessürüne tercüman olarak bu vakayı anlatan müellifler, Mahmud Paşa'nın şehit edildiğini söylemekten çekinmedikleri gibi (msl. bk. *Tevârih-i âl-i Osmân*, nşr. Fr. Giese, Breslau, 1922, s. 115; *Tevârih-i âl-i Osmân*, Türk. Yazm. İnkılâp Ktp. M. Cevdet, nr. K. 255, s. 192; Muhiy Çelebi, *Tevârih-i âl-i Osmân*, Ali Emiri Ktp. Türkç. Yazm. nr. 15, s. 170), türbesinin kapısı üstünde bulunan arapça tarih kitabesinde de (bk. *Ayvânsarâyî, Hadîkatü'l-Cevâmî*, İstanbul, 1281, I, 191; E. H. Ayverdi, ayn. esr. s. 185) "mâte Mahmûden şehiden zâhiden", 878" ibâresini açıkça okumak mümkündür.

Bu suretle Mahmud Paşa'nın siyasî hayatını tetkik eden müellif, mezkûr Paşa'nın devlet idâresinde götüğü siyaset hakkında pek mübhem bazı izahlarda bulunuyorsa da, onun dahilî icraâtının nelerden ibâret olduğunu açıklamadığı gibi teşkilâtçılığı hakkında da hiçbir şey söylemiyor. Mahmud Paşa gibi bir devlet adamının biyografisi kaleme alınırken bu husûsların aslâ ihmal edilemeyeceğini söylemeye bilmem lüzum var mı? Bu husûslar hakkında biraz izahat verelim:

Mahmud Paşa'nın devlet idaresinde götüğü siyâseti lâyıkı ile tesbit edecek kâfi vesikanın mevcut olmadığı gözönünde bulundurulacak olursa, ancak, bâzı tarihî kaynaklarda ve bir kısım eski tezkirelerde tesadüf edilen birtakım bendler ile *Divân*lardaki küçük kayıtlardan az-çok bir istidlâl yapmak mecburiyeti vardır. Ansiklopedide mezkûr makalemizde zikrettiğimiz veçhile (s. 187 v.d.), Mahmud Paşa, mükemmel bir siyâset güden ve Osmanlılarda hiçbir vezire nasip olmayan hasletlere malik idi; bizzat Fâtih, onun bu meziyetlerini takdir ediyordu. Sonradan gözden düşerek vezâretten uzaklaşmasında Fâtih'in siyasî politikasının da âmîl olduğu tahmin olunabilir.

Dahilî icraâtına gelince, Edirne Müftüsü ve Müderrisi Fahreddin Acemî'nin de yardımı ile Hurûfleri yaktırması (bk. Şekayik, trc. Mecdî Ef. s. 82) ve bu suretle Fâtih'in hurûfî fikirleri gibi bu mezhebe karşı duyduğu yakın alâkayı önlemesi, ona büyük bir şöhret temin etmiş görünüyor. Nitekim, Hâmidî'nin Mahmud Paşa'ya ithâf ettiği ilk kasîde de (bk. *Divân*, s. 284. krş. Adnan-Adıvar, *Osmanlı Türklerinde ilim*, İstanbul 1943, s. 26, not 1), nihâl-i ehl-i isyânın ve hass-ı hâk-i hezelânın paşanın ateş-i kahrile yakıldığını söyleyen parçaların kenarına "işâret be-sûbten-i Hurûfiyân" yazılmış olması bu vakanın sıhhatine ve başlıca âmîlin Mahmud Paşa olduğuna delâlet eder²⁶.

²⁶ Hâmidî'nin bu işaretini göremiyen Babinger, Hurûfî karışıklıkları ve katli-âmının 1444 yazında vukua geldiğini tahmin etmiştir. bk. Von Amurath zu Amurath, *oriens*, vol. 3, nr. 2, s. 247.

Ali Kuşçu ile müştereken Tetümme ve Sahn-ı semân medreselerinde şubât-ı ilmiye ve merâtib-i ilmiye teşkilâtının kurucusu olduğu bilinen Mahmud Paşa'nın bu husûsiyeti yanında onun Hristiyan halkla olan münâsebetinde tetkik etmek icabeder.

Gene müellif, Mahmud Paşa'nın kendisi için yazılan kitaplara 1000 altın verdiğini söylüyor. Ansiklopedide mezkûr makalemizde belirttiğimiz veçhile (s. 188, sütun: 1), Mahmud Paşa'nın kendi namına yazılan her eser (Kitap, Risâle ve kasîde) için, 1000 akça-i rûmî verdiğini kaydeden yegâne müellif İdris-i Bidlisî (VII, var. 56^a) dir. Bizim ilk defâ bulup ilim âlemine arzettiğimiz bu kayıt müellif tarafından da benimsenmiş görünüyor. Ancak, İdris-i Bidlisî burada "İdris.Bithan!" şeklinde okunuyor (bk. s. 187, not. 93, 98).

S. 187: Mahmud Paşa'nın âsârını tetkik eden müellif, belli başlı vakıf ve tapu defterlerine (msl. bk. İstanbul Vakıfları Defteri, Başvekâlet Arşivi, Tapu Defteri, nr. 251, s. 108 v.d., Ankara Evkaf Umum Müdürlüğü, Hazine Defteri, nr. 106; Kuyûdât ve Evâmîr Defteri, nr. 437) mürâcaat edecek yerde²⁷, bizim ve E. H. Ayverdi'nin bu husûstaki kayıtlarını hulâsa etmekle iktifa ediyor. Yukarıda mezkûr vesikalara mürâcaat edilmeden Mahmud Paşa'nın âsârının katiyetle tesbitine imkân olamayacağı ise her türlü izahtan vârestedir.

Şunu da ilâve edelim ki bizim Ansiklopedide Mahmud Paşa'nın âsârını sayarken kullandığımız İdris-i Bidlisî, müellif tarafından aynı yerde ve aynı varak numaraları muhafaza edilmek suretiyle, fakat yukarıda da açıkladığımız gibi, İdris Bithan (!) gibi garip bir şekle sokularak, kullanılıyor²⁸.

S. 189: Mahmud Paşa'nın edebî şahsiyeti hakkında malûmat veren müellifin, bizim büyük bir emek neticesi olarak bulup Ansiklopedide zikrettiğimiz Tezkire ve bir kısım mezuniyet tezlerinden ne dereceye kadar istifâde ettiğini de tesbit etmek icabeder. Bizim Ansiklopedide: "Mahmud Paşa'nın Türkçe ve Farsça şiirleri ile altı adet Farsça mektubunu ihtiva eden bir Divân'ı vardır. İstanbul kütüphanelerindeki nüshalarından (Üniversite kütüphanesi, Türk. Yazm. nr. 1962, Millet Ktp. nr. 278 ve 279) en mükemmeli üniversite nüshasıdır" şeklindeki ifâdemizden hareket ettiği anlaşılabilir müellif, Mahmud Paşa'nın Divânını bize, aynen şu cümlelerle, tanıtır: "Türkçe ve Farsça Divanı ve gazelleri elimize üç nüsha olarak geçmiştir. Divanın türkçe kısmı (Üniversite, TY, nr. 1962). 1-32 varak 93 gazelden ibarettir. İki farsça kısmı ise 32-49 varaktır. 46 gazel, bunu bir lugaz ve yirmi muamma takip etmektedir²⁹". Yani bu kısımlar, müellife göre, bir arada olmayıp, muhtelif kütüphanelerdedir. Halbuki baş tarafında "mâ fi hazîhi'l-Mecelle" şeklindeki kaydın altında, "Dîvân-ı Adnî, Dîvân-ı fârisî ve Münşeat-ı fârisî" başlıklı

²⁷ Meselâ Mahmud Paşa'nın 878 de tanzim edilen vakfiyesine mürâcaat etse idi, onun İstanbul'daki câmiine vakfettiği âsârı meyanında, Çatalca, Silivri ve Kırkkilise'deki vakıf köylerini de tesbit edebilirdi. Bk. 251 numaralı defter, s. 109 v.d. Ayrıca bk. Süheyl Ünver, Mahmud Paşa ve Ekleri, Vakıflar Dergisi, IV, 1958, s. 65 v.d.

²⁸ Krş. Ansiklopedi, s. 188, sütun: 2, str. 5; müellifin makalesi, s. 187, not. 93, 98.

²⁹ Müellifin makalesi, str. 5-8.

bütün metinlerin mevcut bulunduğu Üniverste nüshasına dikkat edilirse Türkçe Dîvân'ın var. 1-32, Farsça Dîvânın var. 32-49 da ve altı adet mektuptan ibaret farsça nesir kısmının da var. 49-65 de başladığı, diğer bütün Dîvânlarda olduğu gibi, burada da gazel, lûgaz ve muamma kısımları bulunduğu hemen görülmektedir.

Gene müellif, Sehî Bey'in Heşt Bihîşt (Heşt-Belcişt okuyor!?)'ine istinâden, Mahmud Paşa'nın Avrupa'dan kitaplar getirttiğini söylüyor (bk. s. 189, str. 9). Biz, Sehî Bey'in müellif tarafından kullanılan nüshasını (bk. Üniv. Ktp. nr. 3732, var. 20b-21b) baştan sona kadar okuduk ve Mahmud Paşa'nın Avrupa(!)dan kitaplar getirttiğine delâlet edebilecek en ufak bir kayıt dahi göremedik. O halde, müellif, Mahmud Paşa'nın Avrupa(!)dan kitaplar getirttiğini neye istinâden ileri sürdü? malûm değildir.

Bizim bildiğimize göre, Mahmud Paşa, Sazlı-dere'den 15 nisan 1467 tarihi ile Ragusa (=Dubrovnik)ya gönderdiği bir mektupda, Marin vasıtasile gönderilen üç tıp kitabından dolayı Ragusa Meclisine teşekkür ettikten sonra "Lo marçilio sopra lo po e lo quarto Tadeus Çitilis" adlı bir kitabın da³⁰ bulunup, gönderilmesini rica etmiştir (bk. Ciro-Truhelka, Dubrovnik arşivinde Türk-İslâm vesikaları, İst. Enst. Dergisi, I, 1955, s. 51 v.d.).

Müellif, Edebiyatımızda mümtaz bir mevki işgal eden Mahmud Paşa'nın edebî şahsiyeti hakkında pek fazla bir bilgi vermiyor. Yazımıza son vermeden evvel, Ansiklopedide de pek fazla tafsil edilemeyen bu husûs hakkında biraz izahat verelim:

Mahmud Paşa'nın mahlası 'Adnî'dir³¹. Dîvânından anlaşılacağı veçhile, daha ziyade terbiyevî ve lirik şiirler yazan Mahmud Paşa, bilhâssa, bu kabîl gazellerinde, halka pek çok yaklaşmış ve onların dertleri ile meşgul olmuştur. İşte bu sebepledir ki, Dîvânında örf ve âdetleri aksettiren mısralar yanında birtakım darbimesellere de yer vermiştir. J. von Hammer, Mahmud Paşa'nın şiirlerinin bu kadar şöhret kazanmasında, onun şiirdeki muvaffakiyetinden ziyade, mevkiinin tesiri olduğunu iddia eder (bk. Gesch. d. Osmanischen Dichtkunst, Pesth, 1837, I, 138). İran edebiyatını da çok iyi bildiği anlaşılın Mahmud Paşa, Zahir-i Fâryâbî ile Hâfız-ı Şirâzî'nin gazellerine nazireler yazmış ve onların mazmunlarını tercüme ederek bâzı mısralarını da aynen almıştır (bk. A. Meserret Dirîöz, Adnî, hayatı ve edebî şahsiyeti, Üniv. Ktp. mezuniyet Tez. nr. 1356; Bercis Miskioğlu, Adnî Divanı, Üniv. Ktp. mez. nr. 2123).

Bütün şüerâ Tezkirleri, Dîvânında mevcut altı adet mektubun da teyit ettiği gibi (ayrı bir inşâ nümunesi için bk. Sarı Abdullah Efendi, Münşeât-ı fârisî, Es'at Ef. Ktp. nr. 3333, var. 45^b), Mahmud Paşa'nın nesrini nazmından daha üstün bularak (msl. bk. Kınalı-zâde Hasan Çelebî, var. 214^b; Âşık Çelebî, var. 215^b),

³⁰ Babinger'den anladığımıza göre, istenen bu kitap İbn Sina'nın Kanun fi't-Tıb adlı kitabının iki lâtince tefsiridir. bk. ayn. esr. s. 317.

³¹ Kınalı-zâde, var. 214^a; Beyânî, var. 54^b, bunlardan naklen W. Gibb, HOP, 1902, II, 25 de Adlî olarak kabul olunan bu mahlas birtakım karışıklıklara sebep olmuştur.

onu, umûmiyetle, devrin münşilerinden Karamânî Mehmed Paşa³² gibi Tâci-Zâde Cafer Çelebi³³ ile mukayese etmektedirler. Kınalı-Zâde Hasan Çelebî (var. 214^b) ile Beyânî (var. 54^b), Mahmud Paşa'nın, Hâce-i Cihan ile mektuplaş-tığını bildirmelerine rağmen, şiirlerinde bu müellifin tesiri hiç mevcut değildir. J. von Hammer'in bu husûsda kaynak olarak zikrettiği Târih-i belâgat-ı Fârisiye (bk. Devlet-i Osmaniye Târihi, trc. M. Ata, III, 129, not. 4) adlı eser henüz bulunamamıştır. Biz, sadece, Sarıca Kemâl (=Kemâl-i zerd) adlı Osmanlı müellifinin, Fadlu'llah'ın, Târihu mu'cem fi Âsârı Mulûkî'l-'Acem adlı kitabı tercüme edüp Belâgatnâme adı altında topladığına işâret edelim³⁴.

Osmanlı şiirinin umumî tekâmülü ve Mahmud Paşa'nın edebî tesiri iyice tetkik edilince, şu neticeye varırız:

Mahmud Paşa, XV. asırda yetişen büyük şâirlerden biridir. Onda eksik olan taraf yaşadığı mühim tarihî devri aksettirmemiş olmasıdır.

* * *

Bir mise au point mahiyetinde olan bu tenkidî yazımızı bitirdikten sonra, netice olarak diyebiliriz ki; Mahmud Paşa'nın sıhhatli bir biyografisi gibi onun siyasî, edebî ve dahilî siyâseti yanında bütün icraât ve âsârını tetkik etmek, ancak, devrin vekayî gibi kaynaklarına da hâkim olmak ve vakfiye ve muhtelif Münşeat Mecmualarında münderic mektuplar ve bir kısım Menâkip ve tarihlerden bir netice çıkarmakla kabildir.

Kabataş Erkek Lisesinde talebe iken derslerini zevkle takip ederek, kendisini her halile taklide özendiğimiz sayın Hocamız Nihat Sami Banarlı'nın mezkûr makale hakkındaki durumunu bir türlü tefsir edemediğimizi de burada belirtmekten kendimizi alamıyoruz.

M. C. ŞEHABEDDİN TEKİNDİAĞ

³² Biyografisi ve edebî şahsiyeti hak. bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, İsl. Ans. madde: Mehmed Paşa, Karamânî, Cüz. 76, s. 590.

³³ Biyografisi ve edebî şahsiyeti hak. bk. T. Gökbilgin, İsl. Ans. madde: Cafer Çelebî.

³⁴ Bk. W. Pertsch, Kat. der Pers. Hss. Berlin, 420 v.d. no 428. Krş. Fr. Bamberger, GOW. 34.

